
Fra The origin of species til Arternes Oprindelse

MEDISINSK HISTORIE

THORE LIE

Email: thore.lie@gyldendal.no

Gyldendal Akademisk

Postboks 6730 St. Olavs plass

0130 Oslo

Charles Darwins hovedverk *The origin of species* utkom i London i 1859. Bokens hovedtrekk ble introdusert i Norge i 1861, gjennom en artikkel i tidsskriftet *Budstikken*, skrevet av P.Chr. Asbjørnsen. Det skulle likevel gå omtrent 30 år før det forelå en norsk oversettelse. Det tok også tid før debatten omkring darwinismen kom i gang. Zoologen Michael Sars introduserte den nye læren i Videnskabs-Selskabet i Christiania i 1869, uten at det førte til merkbar debatt. Først med en ny generasjon forskere, i første rekke botanikeren Axel Blytt, zoologen G.O. Sars og geologen W.C. Brøgger fikk darwinismen fullt gjennomslag i det vitenskapelige miljøet.

To medisinerere spilte også en avgjørende rolle i debatten i 1870- og 1880-årene, om enn på hver sin fløy. Leprabasillens oppdager Gerhard Henrik Armauer Hansen ble tidlig en overbevist Darwin-tilhenger, med flere sentrale artikler og bøker om temaet, mens professor Ernst Ferdinand Lochmann kjempet mot darwinismen på et idémessig grunnlag, selv om han godtok Darwin som en fremragende naturforsker.

Charles Darwins (1809 – 82) hovedverk *On the origin of species by means of natural selection* utkom i London 24. november 1859. Boken vakte stor oppmerksomhet i England, og det første opplaget på 1 250 eksemplarer ble utsolgt første dagen. Boken ble etter hvert oversatt til andre språk. En tysk utgave kom i 1860, oversatt av paleontologen Heinrich Bronn. Boken kom på fransk i 1862 og på russisk i 1864. I Norge skulle det gå omtrent 30 år før en norsk versjon forelå i 1889 – 90.

Den egentlige utviklingstanken var ikke av ny dato. At det fantes et slektskap mellom alt levende, og at artene hadde gjennomløpt en utvikling fra enkle til mer sammensatte former, ble allerede hevdet av de greske naturfilosofene og ble videreført av

naturvitenskapelige tenkere opp gjennom århundrene. Vår første professor i filosofi, Niels Treschow (1751 – 1833) var for eksempel tilhenger av en slik utviklingstanke alt i begynnelsen av 1800-tallet.

Darwins store innsats var i første rekke å fremsette en teori om selve mekanismen bak utviklingen, basert på et stort observasjonsmateriale. Det er denne teorien eller forklaringsmodellen, som bygger på individuell variasjon innen en art, overproduksjon og konkurranse, samt naturlig utvalg av de best skikkede individene, som ligger til grunn for begrepet *darwinisme*. Darwinismen som idé skulle få gjennomgripende innvirkning på all naturvitenskapelig tenkemåte, men skulle også få store konsekvenser av religiøs, moralsk og sosial art (1, 2).

Den første introduksjonen i Norge

Studerer man den litteraturen som utkom i Norge i 1859 og de påfølgende årene, kan man lett få inntrykk av at Darwins teori og den internasjonale debatten omkring darwinismen har gått temmelig upåaktet hen i vårt vitenskapelige miljø (3). Et liknende inntrykk kan man også få ved å lese de erindringer som legen Gerhard Henrik Armauer Hansen (1841 – 1912), leprabasillens oppdager, utgav i 1910 (4). Her beskriver han blant annet sitt møte med darwinismen under et utenlandsopphold i 1870 og den virkning dette skulle få for hans senere livsanskuelse: ”Men den nye erhvervelse arbeidet rolig videre, og efter min hjemkomst gav jeg mig til at studere Darwins verker, og la derved grundlaget til min senere livsanskuelse. Jeg blev den gang yderst forbauset over hvor landet Norge laa utenfor verden; i mine studenterdage hadde jeg ikke hørt et ord om den mand Darwin eller hans lære, verken ved Universitetet eller i min omgangskreds; jeg er tilbøielig til at tro at jeg er den første som har bragt Darwin og hans lære frem for norske læsere ved en række føljetoner i salig ”Bergensposten”” (4).

Armauer Hansen var likevel ikke den første som introduserte Darwin i Norge. Flere år tidligere, i 1861, brakte tidsskriftet *Budstikken* en anonym artikkel med tittelen *Darwin's nye Skabningslære* (5). Det ble snart kjent at artikkelen var skrevet av en av Budstikkens redaktører Peter Christen Asbjørnsen (1812 – 85). Asbjørnsen, som i dag vel er mest kjent som innsamler og utgiver av norske folkeeventyr, var også en fremragende naturforsker, med betydningsfulle resultater innen flere fagområder, hovedsakelig marinzoologi. Han var også godt orientert innen tidens naturvitenskapelige strømninger, og var tidlig klar over at ”den nye læres betydning for menneskehetens kultur vilde bli enorm”. Han skriver da også mot slutten av sin etter forholdene svært grundige presentasjon: ”Det lader sig næsten ikke øine, hvilke store Omvæltninger Naturhistorien vil komme til at undergaa ved Darwin's Lære, som her er fremsat i dens yderste Omrids” (5). Asbjørnsen bygde sin artikkel på den tyske oversettelsen av Darwins bok fra 1860.

Darwin og Videnskabs-Selskabet i Christiania

Asbjørnsen introduserte Darwin i Norge, men den som skulle gjøre ham kjent i vitenskapelige kretser var i første rekke teologen og naturforskeren Michael Sars (1804 – 69). Dette skjedde på et møte i Videnskabs-Selskabet i Christiania 3. mai 1869,

omtrent ti år etter utgivelsen av *The origin of species*. Ifølge Universitetsbibliotekets utlånsprotokoller lånte Sars boken allerede i april 1862, men på dette tidspunktet betraktet han darwinismen med samme mistro som han tidligere hadde betraktet den franske naturforskeren Jean-Baptiste Lamarcks (1744 – 1829) teori om overføring av ervervede egenskaper gjennom arv (lamarckisme) (6). I løpet av de neste årene skulle dette endre seg og Michael Sars kom til å anerkjenne darwinismen fullt ut. I Videnskabs-Selskabets trykte forhandlinger er foredraget til Sars bare kort omtalt og henvisningen til Darwin er også kortfattet: ”Angaaende Arternes Oprindelse bestyrkes ved den samme Omstændighed den tidligere af Lamarque og Göthe, senere af Darwin fremsatte Theorie.” I et manuskript til dette foredraget, som ble funnet i nyere tid, kommer likevel Michael Sars’ forhold til darwinismen klart frem: ”Jeg for min Deel maa aabent tilstaae, at jeg, hildet i de gamle Fordomme, i Begyndelsen ikke var meget tilbøielig til at antage Darwins Lære; men jo mer jeg har tænkt derover, desmere er jeg, især ledet ved mine senere Studier i naturen, bleven hendraget til Erkjendelsen af denne Theories Sandhed” (6).

To fremtredende norske medisinerere på 1800-tallet: Ernst Ferdinand Lochmann (1820 – 91) (til venstre) og Gerhard Henrik Armauer Hansen (1841 – 1912) (til høyre). Begge hadde sterke synspunkter på darwinismen som vitenskapelig teori, men ble stående på motsatte sider i debatten (17, 24)

Den umiddelbare reaksjonen innen det vitenskapelige miljøet var likevel beskjeden. Det skulle gå hele to år før medisineren professor Ernst Ferdinand Lochmann (1820 – 91), som i 1867 ble utnevnt til professor i ”Pharmakologi, Toxikologi og Hygiene” ved Universitetet i Christiania, tok opp temaet på nytt i et fellesmøte i Videnskabs-Selskabet 27. oktober 1871. I møtereferatet kan man lese: ”Lochmann søgte at indlede en Discussion angaaende Darwinismen. Der blev ogsaa talt noget derom, f.Ex. af Faye og Esmark, uden at man dog kunde komme synderlig ind paa Sagen, idet man savnede en tilfredsstillende Fremstilling af Darwinismens System at lægge til Grund. Monrad gjorde opmerksom paa dette Savn og opfordrede En eller Anden af dem, der havde studeret Darwins Skrifter, til i et følgende Møde at udfylde det.” Marcus Jacob Monrad (1816 – 97) var på dette tidspunkt professor i filosofi ved Universitetet, og skulle senere, sammen med Lochmann, komme til å fremstå som en av darwinismens

hovedmotstandere i vårt land. Monrads oppfordring i Videnskabs-Selskabet førte ikke til umiddelbare reaksjoner. Han måtte selv ta initiativet, og på Videnskabs-Selskabets årsmøte 3. mai 1873 gav han: ”en kort Fremstilling og Kritik af Darwins Lære, hvortil Lochmann knyttede nogle Bemerkninger”. Dette innlegget var antagelig et konsentrat av de forelesninger han holdt ved Universitetet høsten 1872 og våren 1873, og som senere dannet grunnlaget for boken *Tankeretninger i den nyere Tid* fra 1874 (7).

Monrad innrømmer at Darwins teori om artenes opprinnelse ”paa en let og naturlig Maade synes at forklare Meget, der ellers forekommer saa dunk

elt; og vi tør heller ikke negte, at der maaske tør være adskilligt Sandt deri”, men konklusjonen må likevel være at det hele må regnes som en ”dristig Hypothese”.

Noen tidlige forkjempere for Darwin

Selv om kjennskapet til darwinismen var noe mangelfullt innen det naturvitenskapelige og medisinske miljøet i 1860-årene, fantes det andre utenfor disse kretsene som tidlig forstod Darwins betydning. Historikeren Ludvig Kristensen Daa (1809 – 77) besøkte England i 1861, og året etter oppholdt både Eilert Sundt (1817 – 75) og Aasmund Olavson Vinje (1818 – 70) seg der. Alle tre kom darwinismedebatten på nært hold i Darwins hjemland, og dette kommer senere tydelig til uttrykk i deres litterære produksjon. De hadde imidlertid liten innflytelse i det etablerte vitenskapelige miljøet. Darwinismen som vitenskapelig teori fikk først fremgang i vårt land gjennom virksomheten til en ny generasjon forskere som startet sin virksomhet i siste halvdel av 1870-årene, og som i stor grad la darwinismen til grunn for sin vitenskapelige aktivitet. Her er det fire navn som i særlig grad skiller seg ut: botanikeren Axel Blytt (1843 – 98), zoologen Georg Ossian Sars (1837 – 1927), geologen Waldemar Brøgger (1851 – 1905) og medisineren Gerhard Henrik Armauer Hansen, som alle var sentrale personligheter innen sine ulike forskningsområder. De var alle overbeviste tilhengere av Darwin, og utøvde stor påvirkningskraft innen det vitenskapelige miljøet og i samfunnsdebatten for øvrig, gjennom bøker, tidsskriftsartikler, foredragsvirksomhet og forelesninger. Både Sars, som ble professor i 1874, og Blytt som ble ekstraordinær professor i 1880, vakte gjennom sine internasjonale forskningsarbeider stor interesse hos Darwin selv. Den engelske oversettelsen av Blytts botaniske hovedverk med tittelen: *Essay on the Immigration of the Norwegian Flora during alternating rainy and dry Periods* fra 1876, ble hyppig sitert og omtalt av Darwin i en rekke brev til vitenskapelige kolleger (8 – 10). Geologen W.C. Brøgger, som i 1890 ble utnevnt til professor ved Universitetet i Kristiania, skulle på sin side bli den norske forskeren som i størst grad ble en offentlig forkjemper for Darwin i vårt land (11). Han skulle også forårsake kraftig debatt gjennom sine foredrag og artikler om menneskets opprinnelse og utvikling. Tidligere tilhengere av darwinismen holdt som oftest mennesket utenfor sine vitenskapelige betraktninger. De var, som det ble sagt ”darwinister indtil mennesket”. Brøgger på sin side stod åpent frem, og banet veien for en mer helhetlig naturoppfatning, som også inkluderte mennesket, som en dyreart i utvikling; i likhet med andre arter (12). For den fjerde av de ovennevnte forskerne skulle møte med darwinismen nærmest arte seg som en vitenskapelig omvendelse. Armauer Hansen oppholdt seg i begynnelsen av 1870-årene i Wien. En dag så han i et bokhandlervindu boken *Natürliche Schöpfungsgeschichte*, skrevet av den tyske naturforsker og Darwin-tilhenger Ernst Haeckel. Han kjøpte boken, og skriver i sine erindringer: ”Aldrig før

hadde jeg læst noget lignende; hele verden kom til at staa i et andet lys for mig ende før. Al den gamle barnelærdom ramlet sammen som noget besynderlig uvirkelig, og de baner hvori mine tanker for en stor del tidligere hadde bevæget sig, blev med en gang svaiende og ustø” (4). Haeckel gir i boken en bred innføring i Darwins teorier, og Armauer Hansen fortsatte også å studere Darwins verker etter hjemkomsten til Norge. Som tidligere nevnt trodde han at han var den første som hadde introdusert Darwin i Norge, gjennom en rekke artikler i Bergensposten. Selv om ikke dette var tilfelle, er det likevel ingen tvil om at Armauer Hansen gjennom et langt liv aktivt gikk inn for å spre kunnskap om darwinismen og utviklingslæren. Et eksempel på dette er boken *Afstamningstheorien eller Darwinismen*, som han utgav i 1886, i tillegg til tallrike tidsskriftartikler om utviklingslære og arvelighetsteorier. Her er det særlig verdt å nevne debatten mellom ham og Bjørnstjerne Bjørnson (1832 – 1910) som fant sted gjennom en rekke innlegg i *Nyt Tidsskrift* i 1890-årene. Striden gjaldt i hvilken grad erhvervede egenskaper kunne gå i arv. Den ivrige Darwin-tilhengeren Bjørnson var overbevist om at slike egenskaper kunne gå i arv fra foreldre til barn, og røper vel her en nærmere tilknytning til Lamarck enn til Darwin. Den mer saklige Armauer Hansen kommer med sterke motargumenter mot denne type arv, og man kan vel trygt si at hans synspunkter i denne debatten er, for å bruke en moderne betegnelse, kunnskapsbasert, mens Bjørnson baserer seg på en mer følelsesmessig vurdering.

Darwin og Kirken

I mange land skulle hovedmotstanden mot darwinismen komme fra religiøst hold, der den nye læren ble oppfattet som en direkte motsetning til og fornektelse av den kristne skapertro. Det er derfor noe overraskende å se hvor lite direkte motstand det kom fra kirkelig hold mot Darwins lære i slutten av 1860- og begynnelsen av 1870-årene her hjemme. En av årsakene til dette kan være at Kirken i mange år hadde stilt seg generelt avvisende til den naturvitenskapelige forskning, særlig de områdene som kunne ha livssynsmessige konsekvenser. Den var derfor lite forberedt på den debatten som skulle komme. Senere, i 1880- og 1890-årene skulle motstanden fra kirkelig hold øke. En ledende skikkelse i disse årene var teologen Johan Christian Heuch (1838 – 1904), som i flere skrifter, bl.a. *Vantroens væsen* (1883) og *Kirken og vantroen* (1888) gikk sterkt imot de moderne strømningene innen åndsliv og naturvitenskap (13).

Mer liberale teologer prøvde å utjevne motsetningene. En av disse var professor Fredrik Petersen (1839 – 1903), som i særlig grad var opptatt av spørsmålet omkring den kristne tro og utviklingslæren. Petersen hevdet at motsetningene bare er tilsynelatende: ”Man kan fuldt ut tilegne sig alt videnskabens udbytte, man kan overalt se naturlov og nødvendighed og føle sig fuldkommen uforstyrret i sin kristelige tro, overalt se Guds Haand og Guds plan . . .”. Ledende representanter for de nye tankestrømningene, som Arne Garborg (1851 – 1924) og Armauer Hansen, respekterte hans forsøk på å forene vitenskap og tro, men hevdet at han hadde stanset på halvveien, eller som Garborg skrev i *Nyt Tidsskrift*: ”Professor Petersens Formidlingsforsøk er ikke lykkedes til nogen af Siderne.”

ARTERNES OPRINDELSE

GJENNEN NATURLIG UDVALG

ELLER

DE BEDST EKKEDDE FORMERS BEVARELSE
I STRIDEN FOR LIVET

AF

CHARLES DARWIN.

OVERSAT EFTER DEN TYSKE OG ENDELIG

AF

INGEBRET BULEND.

Forlag: Bibliothek for de tusen hjem.

Fagernesal og. Havn.

Tittelsiden på den første norske oversettelsen av *The origin of species*. Boken kom ut i den banebrytende norske billigbokserien Bibliothek for de tusen hjem, som var sterkt preget av nye ideer som darwinisme og positivisme (23)

Darwin kontra Hegel

Hovedmotstanden mot darwinismen i Norge skulle ikke komme fra religiøst hold, men fra kretser innen Universitetet, særlig fra filosofisk hold. Rent filosofisk sett representerer darwinismen den engelske erfaringsfilosofien eller empirismen, som hevder at all sann erkjennelse eller kunnskap er basert på våre erfaringer. Med erfaringer innen det vitenskapelige området menes da metodisk gjennomførte og eksperimentelt kontrollerte observasjoner. En av de tidligste representantene for denne filosofiske retningen i Norge var filosofen Niels Treschow. Treschow hevdet i flere av sine verker at mennesket hadde sitt opphav i en mer primitiv dyreorganisme; et sjødyr eller en ape, og enkelte har regnet Treschow nærmest for en forløper for Darwin. Studerer man temaet nærmere, er det nok mer korrekt å hevde at Treschow var en fremtredende utviklingsfilosof, men neppe noen pre-darwinist i den mer moderne betydning av ordet (14).

Den filosofiske retningen som kom til å dominere ved Universitetet var likevel ikke empirismen, men er forbundet med den tyske filosofen Hegel. Hegelianismen som filosofisk retning står i klar motsetning til den engelske empirismen. Hegel oppstiller en ”absolutt idealisme”, dvs. et tankesystem som prøver å løse alle filosofiske spørsmål gjennom ren tankevirksomhet, uten erfaringens hjelp. Det oppstod etter hvert to retninger; det hegelske venstre, som tolket Hegel naturalistisk og det hegelske høyre, som tolket ham mer i kristen betydning. Hos oss skulle den høyre retningen komme til å dominere. Retningen styrket sansen for de klassiske verdier, men er også karakteristisk ved sin motvilje mot moderne ideer og ”vantro”, ikke minst innen vitenskapen.

Lochmann prøvde allerede i 1871 å innlede en diskusjon om darwinismen i Videnskabs-Selskabet, noe som ikke førte frem på det tidspunktet. Først i professor Monrads bok *Tankeretninger i den nyere Tid – Et kritisk Rundskue* (1874), ble det forsøkt å gi en analyse av darwinismens idégrunnlag. Monrads hensikt var først og fremst å gi en innføring i tidens ideer og strømninger, for ved denne kunnskapen å føre utviklingen inn i det man på konservativt hold betraktet som et rett spor. Blant de ”faretruende ideer” som måtte motvirkes var darwinismen, som hos Monrad var nøye forbundet med den ikke-religiøse positivisme og empirisme. Selve hovedangrepet var ikke rettet mot Darwins teori om et naturlig utvalg i utviklingsprosessen, men mot den oppfatning av mennesket som biologisk individ, som særlig kommer frem i Darwins verk *The Descent of Man* (1872). Det farlige ved Darwins lære var ifølge Monrad ikke teorien om menneskets biologiske opprinnelse, men den falske tilnærmingen mellom menneske og dyr.

På grunn av sine personlige meninger og på grunn av synspunkter han ble tillagt av sine motstandere, er Monrad blitt stående som den fremste eksponent for tidens konservatisme og som den inkarnerte motstander av engelsk erfaringsfilosofi, moderne naturvitenskap, politisk liberalisme og religiøst fritenkeri. Det er likevel blitt hevdet at hans ofte ultrakonservative synspunkter ble fremkalt mer på grunn av den kampstilling han ble drevet inn i, enn på grunn av hans innerste overbevisning.

Ernst Ferdinand Lochmann

Når det gjelder medisineren professor Ernst Ferdinand Lochmann må man vel kunne si at hans ofte noe kraftige synspunkter nettopp var uttrykk for en personlig mening. I likhet med Monrad tilhørte han den konservative fløy, men for ham representerte darwinismen, i særlig grad den populære fortolkning av Darwins lære eller vulgærdarwinismen, noe langt farligere og mer omfattende enn bare et brudd med filosofiske og konservative tradisjoner. Darwinismen var selve legemliggjørelsen av den moderne tids materialistiske, mekanistiske og ateistiske ideer og utgjorde derfor en direkte trussel mot de kristne verdier og idealer. Alle som representerte disse moderne nye tankene hadde i Lochmann en uforsonlig motstander. Hans kamp mot de "samfundsnedbrytende kræfter" ble ført på mange fronter og med ulike midler. Lochmann blir av mange regnet som den av de norske vitenskapsmenn som tidligst og i størst utstrekning har benyttet det skrevne ord som middel til å spre sine meninger (15).

Lochmann har muligens selv hatt en følelse av at enkelte påstander kan virke noe overdrevne og prøver å forsikre om det motsatte: "Læseren vil maaske tro, at denne fremstilling af Darwins lære er en overdrivelse, og at det dog ikke er muligt, at fornuftige folk og fremragende videnskabsmænd kunde tænke sig udviklingen af alt organisk liv foregaaet paa denne maade; det er utroligt, at saadanne lærdomme kunde vinde en saa stor udbredelse og indgang, som darwinismen faktisk har gjort, men grunden er vel den, at de færreste har sat sig ind i sagen" (16).

Som professor i medisin var Lochmann ikke bare opptatt av den medisinske hygiene, men også av den mer åndelige. I sin kjente immatrikuleringstale til studentene 2. september 1874, var det nettopp dette som opptok Lochmann. Han benyttet anledningen til et oppgjør med tidens nye ånd. Han begynte sin tale med å beskrive naturvitenskapens "næsten overvældende Fremskridt", men fremholdt like etter at naturvitenskapene nå "er traadt udenfor sin Grændse, at de er kommet ind paa en Mark, hvor de ikke høre hjemme". Han anså det som en lykke at vårt land stort sett hadde blitt spart for de moderne åndsstrømningene, i motsetning til våre naboland. Han understrekte derfor viktigheten av en åndelig hygiene "hvis nærmeste Formaal er at forebygge Aandslivets og Literaturens Infektion". Det var derfor av den største viktighet for Universitetet å holde disse retninger av den moderne vitenskap borte fra sine lærestoler.

Professor Johan Torgersen (1906 – 78) nevner i en av sine bøker at en vesentlig forskjell mellom Monrad og Lochmann var at Monrad var sine tankers herre, mens Lochmann var i sine følelsers vold (18). I dette ligger kanskje en dypere forklaring på Lochmanns motstand mot darwinismen som naturvitenskapelig erkjennelsesgrunnlag; nemlig at den fjerner det metafysiske forklaringsgrunnlaget i naturlige prosesser. Lochmann var tilhenger av det irrasjonelle element innen naturvitenskapen; den "magiske" rest. Enhver rasjonell forklaring på vitenskapelige prosesser ble av Lochmann mottatt med motstridende følelser; en kamp mellom den rasjonelle empiriker og den tvilende metafysiker.

I 1888 kom boken *Den nyere Naturanskuelse* hvor Lochmann i en sum samler sine tanker om blant annet darwinismen og dens forhold til andre åndsretninger og til naturvitenskap generelt (16). Han tar her også opp spørsmål om tro og viten; boken er i

det hele et forsvar for Bibelen og den kristne tro. Ved Lochmanns død i 1891 ble en del av hans avhandlinger og erindringer samlet og utgitt av Anton Christian Bang (1840 – 1913) under tittelen *Populære Opsatser* (17). I bokens første avdeling, som er kalt ”Apologetiske indlæg i dagens strid” behandler Lochmann temaer som ”Vor tids naturforskning”, ”Idealisme og materialisme” og ”Moderne ideer”. Darwinismen som lære blir her nøye forbundet med materialisme og et ateistisk livssyn: ”For den egte darwinist er der ingen Gud eller skaber; der er kun molekyler og celler, det er ”arveligheden”, ”variabiliteten”, ”kampen for tilværelsen”, ”de mest skikkedes overleven”, der for darwinisten er alt, medens de i virkeligheden kun betegner underordnede og uvæsentlige momenter; men af Darwin og hans disciple ophøies disse med en dialektik, der næsten minder om middelalderens skolastiske spidsfindighed, til store naturlove, der skal forklare alt. Det er næsten ufattelig, hvorledes menneskets aand nu ikke mere kan se harmonien, den store plan og hensigtsmæssighed i naturen. Aldrig har beviserne for Guds almagt og visdom været mer overvældende end nu, og dog er mangen naturforskers blik, hvor omfattende og gjennemtrængende det end kan være i enkelthederne, sløvet for det høieste og største.” Det mangler ikke på kraftige og polemiske utfall fra Lochmann i denne boken; et eksempel her kan være nok; ”darwinismen er næsten som en utbredt intellektuel formørkelse, eller som en epidemisk idiotisme; det, man i virkeligheden vil, er at ville afsette Vorherre og alligevel forklare alting”.

Etter Darwins død

Monrad kunne innen visse grenser akseptere darwinismen som en vitenskapelig hypotese. Dette gjaldt også for Lochmann. Selv om han prøvde å bekjempe darwinismens livssynsmessige konsekvenser, bøyde han seg for de kjensgjerninger som var resultatet av Darwins innsamlede datamateriale. Begge hadde også stor respekt for Darwin som personlighet. Ved Darwins død 19. april 1882 holdt Lochmann minnetalen på Videnskabs-Selskabets årsmøte; en tale som var preget av beundring og respekt for vitenskapsmannen Charles Darwin og hvor han bl.a. hevdet: ”Darwins iagttagelse indtager en plads i den exakte naturforskning, der er større og mere fremtrædende end nogen tidligere. Hans blik er skarpere og mer gjennemtrængende end andres; han har en evne til at sammenknytte og forbinde iagttagelser, der er beundringsværdig. Han viser en overlegen skarpsindighed i at ordne forsøgene. Hans undersøgelser er ikke famlende eller usikre; han ved altid, hvor han vil hen, og han anstiller de biologiske iagttagelser og forsøg, saaledes at han kan faa svar paa sine spørgsmaal.” Lochmann understreket imidlertid forskjellen mellom Darwin og hans tilhengere: ”Det er i dette punkt, der er en afgjørende forskjel mellem Darwin og hans skole. Hvad der for Darwin var en søgende tanke, en famlende hypotese, bliver for hans disciple en klar og indlysende sandhed, en sats, hvor der ikke kan tvivles.”

Videre motstand

Ved Darwins død i 1882 var utviklingslæren i hovedtrekk blitt akseptert innen det naturvitenskapelige og medisinske miljøet her hjemme. Den motstanden som fremdeles fortsatte kom nå vesentlig fra grupperinger som var opptatt av darwinismen som drivkraft i samfunnsutviklingen, og fra den religiøse legmannsbevegelse som i større grad enn tidligere knyttet darwinismen sammen med de moderne ateistiske og materialistiske strømningene. Kløften mellom den naturvitenskapelige erkjennelsen og den kristne tro virket uoverstigelig. En rekke liberale teologer skulle likevel gjøre forsøk på å gjøre avstanden mindre, bl.a. Erik Frederik Barth Horn (1829 – 99) og Thorvald Klaveness (1844 – 1915) som gjennom en rekke bøker søkte å dempe spenningsforholdet mellom vitenskap og tro.

Darwin for et større publikum

Selv om Darwins egne skrifter var relativt godt kjent innen det hjemlige vitenskapelige miljø i begynnelsen av 1880-årene, var likevel ingen av disse arbeidene oversatt og gjort tilgjengelige for større grupper av lesere. I Sverige hadde *Om Arternas oppkomst* kommet allerede i 1871, oversatt av A.M. Selling, og i Danmark utkom *Artenes Oprindelse* i 1872 og *Menneskets Afstamning* i 1874, begge oversatt av den danske dikteren J.P. Jacobsen.

Det som hovedsakelig var å lese på norsk var mer eller mindre engasjerte partsinnlegg for og imot darwinismen i aviser og tidsskrifter. Enkelte tidsskrifter står likevel i særklasse gjennom sine informative og saklige bidrag. *Nyt Norsk Tidsskrift*, som utkom i årene 1877 – 78 under redaksjon av Johan Ernst Sars (1835 – 1917) og Jens Lieblein (1827 – 1911), og *Nyt Tidsskrift*, som utkom i årene 1882 – 87, og 1892 – 1895, med bl.a. J.E. Sars, Olaf Skavlan og Sigurd Ibsen som redaktører, fanget på en ypperlig måte opp de moderne tankeretningene. Et annet tidsskrift, *Magazin for Naturkundskab*, som ble utgitt i 1870-årene av S.A. Ramsvig, brakte en rekke instruktive artikler om darwinismens vitenskapelige grunnlag (19).

Men de fleste artiklene i den norske tidsskriftsfloraen var likevel for det meste partsinnlegg uten saklig informasjon. Botanikeren Olav Johan-Olsen (1860 – 1931) (den senere Olav Sopp) var klar over dette forholdet og utgav i 1887 *Utviklingslærens nuværende standpunkt* (20). Boken utkom i den kjente billigbokserien Bibliothek for de tusen hjem, som samme år var grunnlagt av forretningsmannen og forleggeren Johan Sørensen (21). Denne bokserien var banebrytende på mange måter, med sterke innslag av positivistisk og darwinistisk litteratur. Johan-Olsens bok var et kraftig innlegg for darwinismen, og han kunne hevde at ”nu for tiden lever der ingen motstander af udviklingslæren blant de mer fremragende naturforskere”.

I 1888 – 89 utkom i samme billigbokserie trebindsverket *Charles Darwins Liv og Breve*, skrevet av sønnen Francis Darwin (22). Bøkene ble oversatt av M. Søråas og hadde Olav Johan-Olsen som vitenskapelig konsulent. Her fikk norske lesere for første gang et inngående portrett av Darwin som forsker og menneske, samt en grundig presentasjon av hans vitenskapelige innsats.

Darwins hovedverk *The origin of species* var ennå ikke oversatt til norsk, men så endelig, i 1890, omtrent 30 år etter at den først utkom i England, og åtte år etter Darwins død, utkom *Arternes Oprindelse*, med undertittelen *gjennem naturligt udvalg eller de best skikkede formers bevarelse i striden for livet* (23). Også denne boken utkom i Bibliothek for de tusen hjem, og var oversatt etter originalens 6. (siste) utgave av adjunkt Ingebret Suleng.

Den norske utgaven vakte imidlertid ikke så stor oppmerksomhet som mange hadde ventet og fryktet. Den internasjonale debatten som ble utløst i 1859 var ikke lenger så heftig, og Darwin kunne selv skrive i bokens siste utgave fra 1872: "Now things are wholly changed and almost every naturalist admits the great principle of evolution."

Darwinismen som vitenskapelig teori stod ved århundreskiftet foran grunnleggende endringer, ikke minst som et resultat av den nye kunnskapen om genenes arvebærende egenskaper, som skulle føre frem til våre dagers evolusjonsteori. I samsvar med dette forandret også den vitenskapelige debatten seg. De moralske og livssynsmessige konsekvensene som darwinismen gav opphav til, forble imidlertid de samme og debatten omkring disse spørsmålene skulle fortsette.

Medisin og helse i tidligere tider

Tidsskrift for Den norske lægeforening

Medisin og helse i tidligere tider Artikkelsamling om medisinsk-historiske emner

- – Hvordan var helsetilstanden i Norge ved det forrige tusenårsskiftet?
- – Hva er de viktigste medisinske nyvinninger i det 20. århundret?
- – Hva betyr den medisinske utvikling for folks helseopplevelse?
- – Hvordan har legerollen endret seg?

En samling av 21 artikler om medisinsk-historiske emner fra Tidsskrift for Den norske lægeforening er nå tilgjengelig i et eget temahefte.

Heftet koster kr 100 (porto inkludert) og kan bestilles fra: e-postadresse:

- e-postadresse:
- mariola.zytniewska@legeforeningen.no

eller

- Posten
 - Den norske lægeforening
 - Postboks 1152 Sentrum
 - 0107 Oslo
-

LITTERATUR

1. Lie T. Fra Origin of Species til Arternes Oprindelse – darwinisme og utviklingslære i Norge (1861 – 1900). I: Stenseth NC, Lie T, red. Evolusjonsteorien. Status i norsk forskning og samfunnsdebatt. Oslo: Gyldendal, 1984.
2. Bergan P, Heinz A, Høeg OA, Svendsen P. Charles Darwin og utviklingslæren. Oslo: Universitetsforlaget, 1959.
3. Lie T. Darwinisme og utviklingslære i Norge. I: Johnsen EB, Eriksen TB, red. Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995. Bd. 1. Oslo: Universitetsforlaget, 1998.
4. Hansen GHA. Livserindringer og Betragtninger. Kristiania, 1910.
5. (Asbjørnsen PC) Darwin's nye Skabningslære. Budstikken 1861; 2 – 3: 65 – 71.
6. Nordgaard O. Michael og Ossian Sars. Kristiania, 1918.
7. Monrad MJ. Tankeretninger i den nyere tid. Christiania, 1874.
8. Blytt A. Essay on the Immigration of the Norwegian Flora during alternating rainy and dry Periods. Christiania, 1876.
9. Lie T. Charles Darwins forbindelse med norske forskere. Naturen 1983; 4: 155 – 9.
10. Lie T. Axel Blytt og darwinismen. Blyttia 1981; 39: 41 – 9.
11. Hestmark G. Vitenskap og nasjon. Waldemar Christoffer Brøgger 1851 – 1905. Oslo: Aschehoug, 1999.
12. Holtedahl O. W.C. Brøgger som paleontolog og geolog. I: Årbok 1940. Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo: 1940: 41 – 53.
13. Molland E. Norges kirkehistorie i det 19. århundre. Bd. I-II. Oslo: Gyldendal, 1979.
14. Lie T. Filosofen Niels Treschow og utviklingstanken. Naturen 1999; 5: 244 – 52.
15. Grøn F. Ernst Ferdinand Lochmann. I: Bd. 8 Norsk Biografisk Leksikon, 1938: 418 – 26.
16. Lochmann EF. Den nyere Naturanskuelse. Christiania, 1888.
17. Lochmann EF. Populære opsatser (samlet og utgitt av Bang AC). Kristiania, 1891.
18. Torgersen J. Naturforskning og katedral. Oslo, 1960.

19. Lie T. Magazin for Naturkundskab – et glemt bidrag i norsk darwinisme-debatt. Naturen 2000; 4: 194 – 201.
 20. Johan-Olsen O. Udviklingslærens nuværende standpunkt. Bibliothek for de tusen hjem. Kristiania, 1887.
 21. Lie T. Johan Sørensen – opplysningsmann og Darwins forlegger i Norge. I: Guleng MB, Paulssen KM, red. Fra Mester Geble til Charles Darwin. Forum for universitetshistorie, Skriftserie 2. Oslo: Universitetet i Oslo, 1998.
 22. Darwin F. Charles Darwins Liv og Breve. Bd. I – III. Oversatt av M. Søråas, gjennomsett av Olav Johan-Olsen. Bibliothek for de tusen hjem. Kristiania, 1888 – 89.
 23. Darwin C. Arternes Oprindelse. Oversatt av Ingebret Suleng etter originalens VI utgave. Bibliothek for de tusen hjem. Kristiania, 1890.
 24. Vogelsang TM. Gerhard Henrik Armauer Hansen. Oslo: Gyldendal, 1968.
-

Publisert: 10. desember 2000. Tidsskr Nor Legeforen.

© Tidsskrift for Den norske legeforening 2026. Lastet ned fra tidsskriftet.no 11. juli 2026.